

18. Sen a fantazie

Jakub Michálek

7. ledna 2008

Ve snu můžeme zažít věci, které by se za bdělosti nikdy nestaly, ba ani stát nemohly. Proti snu lze vymezit cosi jako skutečnost, ale hned se dostáváme do úzkých: Znamená-li veškeré vnímání interpretaci, v čem spočívá rozdíl mezi snem a realitou? Co privileguje banální skutečnost proti bohatšímu a živějšímu snu? Za co platí rovnice, které blekotá opilý matematik? Sen a náchylnost k omamným látkám nutně ovlivňuje pochopení pojmu subjekt: Náš rozum se nemůže vznášet nedotčen okolnostmi a odhalovat systematicky vyšší pravdu, protože je časově konečný a ovlivněný prostředím. Toto ovlivnění se často propojuje s literaturou a uměním vůbec; Shakespeare (jehož hry prý popisují realitu dokonale) psal v opojení marihuanou, surrealisté běžně využívali omamné látky, O'Brien se dovedl opít do nevědomí během několika minut.¹ V rámci snu se totiž vytváří individuuum, protože hracím prostorem se stává jeho osobní svět, a ambice na objektivní (rozuměj kolektivní) popis světa či dokonce jeho pochopení mizí. Důležitost snu znázorňují už biblické příběhy: Například tři králové byli varováni před Herodovým úmyslem zabít Ježíška (jak praví Matouš) ve snu, který brali jako pravdivé zjevení. Už tehdy se na sen pohlíželo jako na bránu transcendence. V následující stati chci načrtnout různé motivy snu, v jejichž světle se teprve dozvídáme něco o realitě.

Výrazným motivem (obdivovaným zejména psychoanalytiky) se sen stává v Dostojevského *Bratřích Karamazových*. Vzhledem ke komplexnosti díla se lze zabývat například představou snu u každé postavy. Sen, jakožto intimní prostor, je specifický pro každého hrdinu: Aljoška má mystiku a báchorky bratra Feraponta, který všude vidí schované čertíky, Mít'u sen většinou skolí ve formě opilosti, Ivan rozmlouvá s ďáblem (jako ve snu není možné logicky argumentovat, jak se o to s ďáblem pokouší), „starej dědek“ sní o Grušence, ta o svém prvním milenci z Polska atd. Z čety vyplývá, že rozlišovat mezi skutečností a snem, opilostí, chorobnou touhou nelze, protože se oba prolínají; ve snu nalézáme prvky dialektiky (Ivan), ve bdělosti zase iracionalitu. Ivanův socialistický sen podobně neznámá prosazování absolutní svobody (tj. především svobody od náboženství) jako principu, ale vyústí uje z lítosti nad osudem dětí, takže racionální socialistickou doktrínu zakládá právě na iracionální.

Kubinova *Země snivců* to očividně potvrzuje; pokus postavit mezi snivce a okolní realitu hradbu ztroskotá v orgiích, hnilobě a rozkladu. Sen totiž nelze „prostě“ přenést do reality (jak se o to pokusili mnozí fanatici), neboť sen má specifická pravidla, jedná se o výrazně odlišný diskurs. Tím nemíním pouze ero-

¹Nemohu se přiklonit k Nietzschemu a absolutnímu osamostatnění díla. Umění z velké části tvoří rezonance vnímatele, stejně jako zpěvní hlas nevydává hlasivky, ale především rezonanční dutiny. Stejně tak subjekt autora patří k souvislostem, v nichž se na dílo nahlíží. To samozřejmě popírá i literární „interpretaci“ pozitivistů.

tické sny (jakým je třeba Filosofie v budoáru), ale celkovou logickou strukturu, odůvodněnost — má-li mít sen nějaký význam pro skutečnost, musí být propojeny. K tomu slouží *interpretace*; nejspíš právě ze sna a jeho výkladu pochází typický biblický symbolismus (propojení snu a skutečnosti). V souvislosti se Zemí snivců si musíme klást otázku: Jak může vůbec vypravěč popisovat skutečnost? Máme věřit, že ze všech zvráceností mu ještě zbyl rozum? Existuje vůbec pravda uchopitelná člověkem? Vypravěč uzavírá: „Stvořitel je bytost obojaká.“ Kubin svět (podobně jako Dostojevskij) nerozděluje na realitu a přelud, ale uvědomuje si vykonstruovanost obou subjektem vypravěče (srovnej s de Selbym).

Protože Joycův *Odysseus* má zřejmé ambice stát se kompletní výpovědí o skutečnosti, používá i výrazové prostředky (větná skladba, smysly) odkazující k subjektivnímu pojetí reality. Bloom procházející hospodou Davy Byrneho samozřejmě nepřemýšlí při koupi sýrového chlebičku tak, jak píše kniha. [Slušný podnik, jak ji hodnotí Bloom, podle mé zkušenosti nevyvolává takové myšlenky sám o sobě.] Sled krátkých vět proto slouží pouze jako charakteristika podvědomí, jako jeden ze způsobů reflexe jsoučna. Nevypovídá nic o okolí, ale vypovídá o subjektu; logická posloupnost se stejně jako ve snu nevyžaduje. Ambice kompletnosti patří k stinným stránkám díla: Vykresluje pravdu z mnoha různých úhlů až příliš uceleně rozřazenou do epizod. Už toto striktní rozdělení se totiž přičí výpovědi díla a chápání snu jak jsem ho popsal výše. Když autor pravdivě zachytí, seskupí a roztrídí subjektivní myšlenky, nevytváří ještě pravdivé dílo.

Naproti tomu O'Brien, Joycův krajan, dokonce uchopil svět jako sen — rozehrává hru možnou jenom ve snu, fungující v jeho specifickém diskursu. Přejed mezi realitou a snem si hrdina *Třetího strážníka* ani neuvědomí, jen „nějaká změna, nepopsatelně malá, ale zároveň závažná, nevýslovná“ (28). Skromné poselství příběhu přináší naději, že na konci se vše vyjasní (příběh lze nazvat autorským mýtem). Iracionalita se vysvětlí vědecky (látka omnium) a racionalita snem. Vždyť i slavný de Selby tvrdí, že lidská existence je pouhou halucinací! Tím ale problémy nekončí, protože vypravěči zase nemůžeme věřit; vždyť ani neví, jak se jmenuje. Takový vypravěč pak popisuje teorie fyzika de Selbyho a komentáře jeho komentářů; implikuje sice de Selbyho zásadní význam pro poznání, ale prezentuje ho v podobě bizarních teorií uvedených v poznámkách pod čarou. Vypravěč zřejmě nemá šanci svým komentářem komentářů komentářů (ne)vydaným za peníze zavražděného vypovědět ani zrnko pravdy. Narozdíl od *Newtonova mozku* zde kompozice založená na snu funguje překvapivě a sen skromně tematizuje snahu o rozumění světu. Propojenost mýtu a snu potvrzuje cykličnost příběhu podobná Beckettovi.

Texty

O'Brien: *Třetí strážník*, Kubin: *Země snivců*, Dostojevskij: *Bratři Karamazovi*, Joyce: *Odysseus*, [Cervantes: *Don Quijote*, Mácha: *Pout' Krkonošská*, Arbes: *Newtonův mozek*, Carroll: *Alenka za zrcadlem*, Nezval: *Valerie a říše divů*, Apollinaire: *Pásmo*, Gogol: *Portrét*, Něvská třída, Freud: *Psychopatologie všedního života*, Janáček: *Výlety pana Broučka* (opera)].